

Ajaloota sündmus

Hasso Krull

1

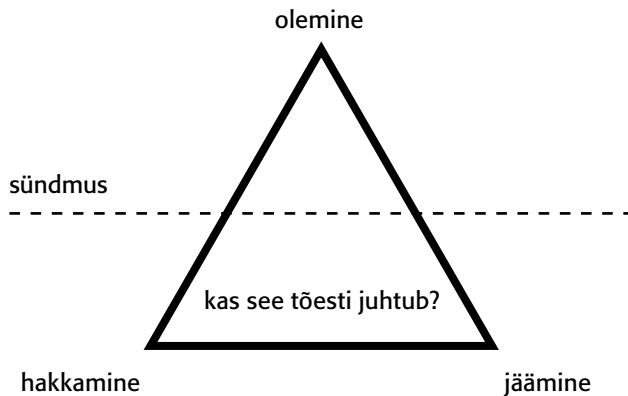
Ajaloo saab rääkida vähemalt kahes tähenduses. Võime rääkida mõne paiga, perekonna, hoone, isiku, eseme või koosluse ajaloo, mõeldes selle all teatavat põhjuslike elementide pundart: need elemendid seletavad, miks on asi just selline, nagu ta on, miks käitub inimene nõnda, nagu ta käitub, miks me näeme ruumis teatavat sattumuslikku asetust jne. Selline ajalugu on suuresti kujunemislugu: ta teeb nähtavaks asjade nähtamatu külje, mis on tunduvalt võimsam kui nähtav ja annab aimata, et veel rohkem on seda, mis jääb igavesti varjule. Hoopis teine ajalugu on see, millega tegeleb ajalookirjutus. Seal peab ajaloolane ise kehtestama oma objekti, mida muidu ei märgatakski, sest seda objekti pole olemas; ta peab analüüsima jälgi, millel pole tähendust, ja neile selle tähenduse leiutama, nii et jälgedest saab rada. Esimesel juhul on ajalugu tükike mälulademetest massiivist, mis hoiab ennast ise koos ja kinnitab ennast ise; siin on üksteise otsas lugematul hulgal lugusid, meenutusi, mälestusi, jäädvustusi ja tähendusi, mis eemalt vaadates moodustaksid teatava udukogu, aga kui oleme seal sees, ei saa me kunagi aru, et oleme millegi sees. Seda udukogu võib nimetada enesestmõistetavuste nebuloosaks. Teisel juhul on ajalugu omaette teadus, mis tavaliselt ei saa küll teha katseid, aga õigustab ennast ikkagi välise kriteeriumi kaudu; vahel võib ta päevavalgele tuua tõdesid, mis on nii kontraintuiitsed, et nende mõju sarnaneb psühhoanalüüsile. Sellised tõed on väljalõiked arutluste ja analüüsides rägastikust, mida takkajärele ei saa enam tervenisti hõlmata: sest see rägastik on omakorda osa avaramast laotusest, mida võib nimetada oletuste universumiks.

Ühelt poolt enesestmõistetavuste nebuloosa, teiselt poolt oletuste universum... kumb neist õieti meie kujutlusi valitseb? Kumb on kumma metafoor? Tundub, et keeleliselt on asi lihtne: enne peaks olema lugu, alles seejärel saab tulla ajalugu, s. t. suurem jutustus, mis väiksemate lugude väärtuse üle otsustab. Siiski on see suhe tänapäeval palju keerukam. Kui hakkan näiteks rääkima „minu kodupaiga ajaloo”, laenan tegelikult mõistet, mis rangelt võttes peaks käima akadeemilise historiograafia kohta, sest „ajaloo” autoriteet tuleb just sealt, mitte vastupidi. Seega on igapäevane keelepruuk näpanud mõiste, mis igapäevakeelde kuuluma ei peaks. Võin rääkida näiteks oma raamatukogu, kunstikogu, tööriistakuuri või kiviktaimla ajaloo; midagi imelikku pole ka selles, kui keegi räägib prügimäe või peldiku ajaloo. Sõna „ajalugu” justkui lisaks minu jutule väärikut, minu seletused muutuvad veenvamaks, lood omandavad erilise sära. *Lugu* on tõeliselt väärtuslik siis, kui ta on ühtlasi *ajalugu*, sest *ajalugu* õpetab. Niisiis on *ajalugu* just igapäevases kõnepruugis metafoor, ja mitte vastupidi. Enesestmõistetavuste nebuloosa on leidnud vastumürgi, mis otsustavalt kahandab oletuste universumi võimu: kõik muutub ajalooliseks, ja kõik, mis on ajalooline, on ühtlasi tõeline, ehtne, päris. Isegi minu ninaotsal on oma ajalugu.

2

Ajalugu peaks olema sündmuste rida. Sündmus ise ei ole kunagi ajalooline: sündmus ei saa tuleneda historiograafiast, oletuste universumist, ja ta ei saa tuleneda ka meenutustest ega mälestustest, enesestmõistetavuste nebuloosast. Sündmuse saab ajalooliseks muuta alles

hiljem, siis kui sündmuse enese aeg on juba läbi ja kätte on jõudnud *loo aeg*: lugu jutustab kõigest juba takkajärele, ta jutustab aja enesege looks, jutustab ajalooks ja tõmbab sellele joone alla, näidates, et sündmuste vahel valitsevad põhjuslikud seosed, üks tuleneb teisest ja teine omakorda kolmandast. Aeg on siis põhjuste ahel, mille lugu nähtavale toob. Selline aeg on seletuse aeg, selgitamise ja selgeks rääkimise aeg. Sündmuse aeg on midagi hoopis muud: see pole mitte seletuse, vaid küsimuse aeg, küsimuse, mille Jean-François Lyotard sõnastas fraasiga *Arrive-t-il?*, kas see tõesti juhtub? „Tõeliselt jahmatav on see, et (miski) juhtub, selle asemel et midagi ei juhtukski.”¹ Kui sündima hakkab sündmus, ei suuda keegi öelda, mis õieti sünnib, kõik varasemad nägemused löövad virvendama ja seletuste seletusjõud nõrgeneb. See tähendab, et tõeline sündmus ületab kujutlusvõime piirid, me ei suuda teda täielikult mõista ega hõlmata, rääkimata mõtestamisest. Nii jõuab sündmus tegelikult alati kohale hilinemisega, sest me ei suuda teda ära tunda ega tea, et sündmus on alanud – ja kui me ta kord ära tunneme, on sündmuse sündimise aeg juba läbi, *sega* ei juhtu enam, selle asemel on nüüd loo aeg, jutustuste ja seletuste aeg. Võiks öelda, et sündmus lipsab hakkamise, olemise ja jäämise kolmnurgast läbi, nii et me ei pruugi teda märgatagi, sest kui sündmus alles hakkab, ei ole teda veel, ja kui ta alles jääb, ei ole teda enam.

Sündmus on seega ilma ajaloota, nii *ajaloo* esimeses kui ka teises tähenduses. Ometi ei ole ta täiesti *ajalootu*, sest tal on oma „ajalugu” ühes muus, kolmandas tähenduses. See pole mälestuste ega seletuste, vaid pigem alguste ajalugu. Kuna me sündmuse algust kunagi täpselt tabada ei saa, sest me ei tea, et sündmus tõesti on hakanud, ei saa me ka öelda, kas enne sündmuse algust ei võinud olla veel ühte algust, mida me ei märganud ka hiljem, sest see sündmus ei jäänud alles: s. t. sündmus ei saanud jääda, sest me ei tundnud teda ära, ei tundnud temas ära sündmust, ja nii ei hakanudki ta kunagi jääma, vaid jäi igavesti hakkama, jäi tundmatuks sündmuseks, mis sündis nähtamatult. Ometi oli ka see nähtamatu sündmus millegi algus, vähemalt alguse algus – ja sellised „alguste algused” moodustavad omaette ajaloo, kolmanda, nähtamatu ajaloo.

See kolmas ajalugu puutub väga harva historiograafiasse, ja teda nimetatakse suhteliselt harva ajalooks (ehk pigem loodusteadustes). Selle ajaloo aega pole vaja konstrueerida, sest ta loob ise oma aja, sündmuse aja, mille kaudu hiljem luuakse ka mäletamise ja seletamise aeg. Siin võib kõnelda „ainulistest paljusustest” (*multiplicités singulières*), nagu on teinud Alain Badiou; need on „mitmused, mis kuuluvad olukorra juurde, aga mitte selle sisse,

¹ J.-F. Lyotard. *L'inhumain: causeries sur le temps*. Galilée, Paris, 1993, lk. 112. Vt. ka *The Lyotard Dictionary*, ed. by S. Sim. Edinburgh University Press, 2011, lk. 70–73 (Event, by Anthony Gritten) ja lk. 108–110 (Is it happening?, by D. Whistler).

olles küll tema elemendid, aga mitte ta osad”.² Veel paremini sobib aga minu meelest Gilles Deleuze’i „puhta mineviku” käsitus, mis on „kaasaegne omaenese olevikuga, eeksisteerib mööduva oleviku suhtes ning kõiki olevikke mööduma pannes kvalifitseerib väesoleva objekti”.³ Selline väesolev objekt (*objet virtuel*) on olemuslikult minevikuline, aga ta ei ole endine olevik:

„Väesolev objekt pole iial möödunud uue oleviku suhtes; ta pole ka möödunud oleviku suhtes, mis ta oli. Ta on minevikuline nõnda, et on kaasaegne olevikuga, mis ta oli, tardunud olevikus; et tal on ühest küljest puudu see, mis ta teisest küljest samal ajal on; et ta on oma paigal olles paigast ära. Seepärast eksisteeribki väesolev objekt ainult iseenese fragmendina: ta on leitud ainult kaotatuna – ta eksisteerib ainult taasleituna. Kaotamine ja unustus pole siin määrangud, mis tuleb ületada, vaid need märgivad hoopis selle objektiivset loomust, mis leitakse unustuse sees ja kaotatuna.”⁴

Kolmas ajalugu on seega unustamise ja kaotamise, kuid ühtlasi taasleidmise ja sündimise ajalugu. Unustus ja sündmus kuuluvad kokku: õigupoolest ongi sündmus millegi sellise tulemine, mis oli sedavõrd unustatud, et ta saab uuesti meelde tulla ainult siis, kui ta uuesti sünnib. Meil on niisiis kolm ajalugu: üks, mis meenutab ja mäletab; teine, mis oletab ja seletab; ja kolmas, mis unustab ja sünnitab. Viimases on midagi nägemuslikku ja unenäolist. Jaan Kaplinski rääkis kunagi kaheksakümnendate aastate lõpul, et oli näinud unes, kuidas Nõukogude Liit laguneb, tekib suur segadus, rahutused ja sõjad, aga Eesti pääseb mingi imenipiga sellest segadusest välja.⁵ Küllap mäletavad veel paljud, kuidas teataval perioodil (umbes 1989–1991) muutusid linnatänavad kummaliselt irreaalseks, unenäoliseks, sest see, mis ümberringi toimus, oli korraga tõsi ja ei olnud ka, oli korraga unenägu ja tegelikkus. See tähendab, et sündmust saab näha ainult unes, ta saab ilmuda vaid nägemusena, ja kui see nägemus läheb tõeks, on ta juba meenutus ja mälestus, mitte enam sündmus. Just sellepärast kuulubki ta puhtasse minevikku. Just sellepärast ongi sündmuse objekt väesolev objekt, sest tal on sündimise vägi ainult siis, kui ta on väes, aga mitte enam siis, kui ta on käes. Sündmus on seega ilma käesoleva, aktuaalse ajaloota: ometi kuulub talle kogu väesolev, virtuaalne ajalugu, sest sündmus on väesoleva ajaloo kuningas.

3

Unustuse vägi võiks olla kõige suurem siis, kui unustus oleks täielik ja lõplik, s. t. kui unustatu ühtaegu kaoks ja häviks. Nii kujutleda oleks kõige lihtsam; ometi pole asi nõnda, sest jäljetu kadumine on ainult oletus, mida ei saa kunagi kinnitada. Tänapäeva inimese geenides on neandertallase geenide jälgi. Kuigi neandertallased on kadunud, ei ole nad seega päriselt kadunud, ehkki varem nõnda arvati: nad elavad ikka edasi, elavad meie luus ja lihas, tunnetes ja mõtetes. Kadunud on natufialased, ja pole kindel, kas nad leuitasid põllumajanduse või mitte – ometi söövad inimesed tänapäevani leiba, isegi kui selle algupära kunagi päris selgeks ei saaks. Kiviaja inimeste kultuur, keel ja kombed on praegugi alles: meie riietel on kiviaegseid mustreid, me kasutame kiviaegseid sõnu, sööme kiviaegseid toiduaineid, tantsime kiviaegsete sammudega ja küllap ümiseme kiviaegseid viise, ilma et me ise sellest midagi teaks. Niisiis on unustuse vägi eriti suur just seetõttu, et unustus pole kunagi täielik. Unustatu võib olla otse meie silme ees: me lihtsalt ei tea, et oleme selle unustanud.

² A. Badiou. *L'être et l'événement*. Seuil, Paris, 1988, lk. 194.

³ G. Deleuze. *Erinevus ja kordus*. Tlk. M. Ott. Ilmamaa, Tartu, 2014, lk. 181.

⁴ Sealsamas, lk. 182.

⁵ 1988. aasta novembris „Georg Otsa” kajutis, teel Helsingisse.

Eesti ajalugu on täis unustuse väge. Seda oli selgesti näha, kui 2013. aasta jaanuaris puhkes keskaja-keskne väitlus, mis kestis üle kahe kuu. Väitluse käigus joonistusi välja üsna reljeefsed vastasseisud, kuid kahte üksmeelset leeri ometi ei tekkinud: pigem hakkasid erinevad seisukohad tasapisi hajuma, andes aimu, et historiograafiast lähtuva arutelu taga oli peidus midagi hoopis põhilisemat, ürgsemat, võib-olla isegi midagi teadvustamatut. Huvitav oli seegi, et teadvustamatut komponenti eeldas juba Anti Selart „Eesti ajaloo” teise köite ilmumise puhul antud intervjuus, sõnastades selle küllaltki täpselt: „Ja tõepoolest, ei ole ajalooteaduse asi kellelegi rahvuslikku identiteeti otsesõnu luua või ette kirjutada. Eestlasist autorite kaudu on see ju meie tekstis lõppkokkuvõttes ikka peidus.”⁶ On peidus, jah – nii sügaval peidus, et selle põgus puudutaminegi vallandab madina. Naiivne oleks arvata, et inimesi, keda need küsimused erutavad, tõepoolest huvitab „ajalooline tõde”, et nad tahaksid siseneda oletuste universumisse, kus palju tuikavaid küsimusi jääb lahtiseks ja järelduste tegemisel tuleb olla ettevaatlik. Vastupidi, tegelikult tahavad kõik, et historiograafia oleks teatava maailmavaate metafoor, ja muidugi ei tulene see maailmavaade teaduslikust analüüsist, vaid varem omandatud väärtustest, mälestustest, tähendustest – lühidalt, enesestmõistetavuste nebuloosast. Teine ajalugu peab olema esimese ajaloo metafoor, ja mitte vastupidi. Mõned äärmuslikumad väitlejad, nagu Lauri Vahtre või Andrei Hvostov, isegi ei varjanud seda soovi, ja kuigi ma ei jaga kummagi maailmavaadet, usun siiski, et neil oli selleks õigus.

Ometi pole sellest õigusest üksi minu jaoks veel küllalt. Liiga palju on siin veel pakitsemas unustuse väge, mis tahab, et tallegi sõna antaks, et ta saaks meile ilmuda, olgu nägemuse või unenäona. Kuid miks mitte ka ajalookirjutuses? Ajalookirjutus ei pea ju tänapäeval olema kuiv, igav ja fantaasiavaene, ei pea vältima erinevaid vaatepunkte, antropoloogilisi ja etnoloogilisi teadmisi ega isegi suulist pärimust. Tõtt-öelda on pluralistliku historiograafia traditsioon õhtumaises kultuuris vanemgi kui ühemõtteline, range ja asjalik ajaloojutustus, mis väidab esitavat ainult fakte ja vastuvaidlemist ei salli. Neid kaht traditsiooni on vastandatud kui Herodotose ja Thukydidease ajalookirjutuse mudelit, ja muidugi eelistati kaua viimast, ehk nagu „Historia” uue tõlke arvustuses kirjutab Peter Green: „Herodotose kirglik vabadusearmastus, viha agressiivse imperialismi vastu ja valmisolek märgata teise inimese vaatepunkti ei olnud ajaloolaste meelest niisama tõsiseltvõetavad, vähemalt kuni viimase ajani.”⁷ Greeni arvates pole sugugi juhus, et Thukydides pidas kõige paremaks valitsemisvormiks oligarhiat, ja et Thomas Hobbes õppinud just teda tõlkides, kui tobe on demokraatia. Praegu on olukord aga muutunud. Thukydidease usk, nagu jutustaks ta ajalugu täiesti objektiivselt, ei mõju tänapäeval sugugi veenvana, sellal kui Herodotos paistab „üllatavalt modernne”, rajades moodsale antropoloogiale teed ammu enne selle tekkimist.

Eesti ajalookirjutus elab alles silmanähtavalt Thukydidease varjus. Kui „muistse vabadusvõitluse” mõistet enam ei kasutata, tõuseb paratamatult esile vallutuse teema (hoolimata sellest, et Läti Henrik ei käsitanud ordu tegevust vallutusena). Vallutuses on midagi võimast, suursugust, ülevat; miks siis mitte samastuda vallutajaga? Eriti siis, kui seda toetab „teaduslik objektiivsus”? Eks ole ju tänapäeva Eesti kultuur olulises osas just ristosõja tagajärg? Eks ole ka eesti rahvuse loomine õigupoolest baltisaksa intellektuaalide idee? Eks ole see rahvus siis tegelikult baltisaksa asustuse ümbersünd, omamoodi reinkarnatsioon? Ja eks ole meie iseseisvus ja omariiklus lõppkokkuvõttes kõige selle tulemus? Nii arutledes satutakse kiiresti nõiaringi: tuleb välja, et kõik olulised väärtused saavad alguse ristosõjast ja vallutusest. See kõlab nõnda, nagu oleks liiga sõnasõnaliselt võetud

⁶ „Ajaloosid ei pea rahvuslikku identiteeti looma”. V.-S. Maiste intervjuu Anti Selartiga. – Sirp, 10.01.2013.

⁷ P. Green. On liking Herodotus. – London Review of Books, 03.04.2014, lk. 29.

Nietzsche lauset „sõda ja julgus on teinud enam suuri asju kui ligimesearmastus”.⁸ Ometi on „sõda” Nietzschel ainult retooriline kujund. Kui räägime Eesti ajaloost, mõjub igatahes palju veenvamalt Enn Tarveli arutlus: „Muidugi ei saa [vallutuse hindamisel] lähtuda meie aja normidest ja ideaalidest, vaid tuleb vaadata, mis oli õiguspärane toonaste arusaamade kohaselt. Kuid ka neid ja 13. sajandil mujal toimunud arvesse võttes ei olnud sakslaste ja kristlaste tulek ning see, kuidas Liivimaa kristianiseeriti, sugugi ilmsüütu armutegu. Sõda ja vägivald ning ammugi Alberti kurjategijalik käitumine ei olnud paratamatus ning seda tuleb ka nõnda vaadata.”⁹ Enn Tarvel on nimetanud piiskop Alberti juhitud sõjakäike „inimsusevastasteks kuritegudeks”, ja see ongi ilmselt kõige täpsem väljend, mis tänapäeva õiguslikust keelepruugist võib leida. Inimsusevastased kuriteod ei aegu.

Kui olla patsifistliku ajaloo poolt, Herodotose ajaloo poolt, ei tähenda mineviku õiglase hindamine seda, et keegi peaks piiskop Alberti vastu uuesti sõtta minema. Sest kus seda sõda peetakse? Ja kes oleks sõdivad pooled? Tõtt-öelda ei saagi sõda sõjaga heaks teha: selle taipamiseks pole Herodotost vajagi, piisab sellest, kui mõelda Euroopa hiljutisele ajaloole. Lineaarses ajaloos ongi raske tõelist õiglust ette kujutada. Oletuste universum ei tunnegi õiglust, sest üht oletust ei saa teisele eelistada seetõttu, et ta tundub õiglasem. Mälulademetes massiivis on õiglusel küll oma koht, aga seal on ta enamasti ülekohtu väikevend, kes harva peale jääb. Ülekohus on just *üle*-kohus, sellepärast ongi ta tihtipeale kohtust üle, õiglusest üle. Mis siis veel üle jääb? Mis jääb pärast mälu, õiglust ja ülekohut, oletusi ja historiograafiat ikka veel üle? Üle jääb unustus, unustuse ajalugu; üle jääb sündmus.

Õiglus on sündmus. Õiglus on ilma ajaloota ja kuulub puhtasse minevikku: ta on see „väesolev objekt”, mis on leitud ainult kaotatuna ja eksisteerib ainult taasleituna. Sellepärast on õiglust väga raske teha – õigupoolest teda ei saagi teha. Õiglus sünnib, ta sünnib unustuse südamest, unustuse unest. Õiglus on unenägu, mis äkki ilmub ilmsi. Mulle tundub, et „muistne vabadusvõitlus” on tegelikult olnud väga hea vormel, mis sobib hästi ühe unenäolise kujutelmaga väljendamiseks, sest ta sisaldab endas õigluse seemet. Seejuures pole üldse tähtis, kuidas kujutleti 13. sajandil vabadust (arvan küll, et kui olid olemas *orja* ja *kuninga* mõisted, oli kindlasti olemas ka arusaam negatiivsest ja positiivsest vabadusest). Pole midagi parata, aga „vallutus” ei ole niisama hea sõna, temas on liiga palju ülekohut, liiga palju ebaõiglust, mida peab takkajärele hakkama õigustama. Aga õigustus pole kunagi sama mis õiglus. Õigustus pole sündmus.

Nii tundubki mulle, et praegune Eesti ajaloo käsitlus on alles ebakindel. Tal puudub veel Herodotose vaim, etnoloogiline ja antropoloogiline perspektiiv. Ehk lihtsamalt öeldes: tal puudub pärimuslik mõõde, see, mis vabastaks mälulademetes massiivi ängistavast raskusest. Aga kuskil on see mõõde olemas. Sest pärimus on olemas. Kuidas pärimus ja ajalugu kokku saaksid? Seda ma ei tea, aga tean, et see võib sündida. Kuidas see võiks sündida? Kõigepealt mõne ajaloolase unenäos.

Hasso Krull

(1964), MA, lektor, Tallinna Ülikool, Narva mnt. 25, 10120 Tallinn, hasso@tlu.ee

⁸ F. Nietzsche. Nõnda kõneles Zarathustra. Tlk. J. Palla. Olion, Tallinn, 1993, lk. 31 („Sõjast ja sõjameestest”).

⁹ „Muistse vabadusvõitluse mõistest loobumine on küsitav”. V.-S. Maiste intervjuu Enn Tarveliga. – Sirp, 20.03.2013.